

Anmeldelser

Historiske hjælpevidenskaber

HERLUF NIELSEN: *KRONOLOGI*. (Dansk historisk Fællesforenings håndbøger, Viborg 1962). – 90 s., ill. For medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kr. 7,00, indb. kr. 9,00, i boghandelen kr. 11,50 og kr. 15,00.

KNUD PRANGE: *HERALDIK OG HISTORIE*. (Samme serie, Viborg 1962). – 74 s., ill. Samme priser.

Dansksprogede fremstillinger af de historiske hjælpevidenskaber er yderst fåtallige. Bedst behandlet er vel palæografi, sigillografi og heraldik, hvortil der foreligger såvel en videnskabelig bearbejdelse af materialet som en række lettilgængelige fremstillinger. Om de øvrige historiske bidiscipliner har vi korte rids af diplomatiken og kronologien beregnet for universitetsundervisningen og begge skrevet af Johannes Steenstrup. Disse bøger har længe været antikvariske rariteter, og ingen af dem er vel heller længere helt up to date. Behovet for moderne fremstillinger – såvel til undervisningsformål som til selvstudium – er altså utvivlsomt til stede af flere grunde; allerede heri ligger berettigelsen af, at Dansk historisk Fællesforening har taget initiativet til udsendelse af en serie håndbøger, der foruden de her anmeldte indtil nu også omfatter et optryk af R. W. Bauers »Calender«.

Emnemæssigt er Herluf Niensens bog vel nok den vanskeligste, men det bør straks slås fast, at resultatet forekommer mig tilfredsstillende. Fremstillingen falder naturligt i to hovedkategorier, redegørelsen for de almene kronologiske begreber og retningslinier for, hvilke dateringsregler det danske og øvrige skandinaviske materiale har anvendt. Til det første emne foreligger der en lang række internationale standardværker, hvis resultater her udmøntes i ganske kort og oversigtsmæssig form. Kronologiens hoveddilemma har altid ligget i, at man har måttet forlige indbyrdes inkommensurable størrelser, astronomisk (el. matematisk) kronologi og historisk begrundede kalendersystemer og – først og fremmest af hensyn til påskeberegningen – også måne- og solkalender. Grundbegreberne fremlægger forf. nøgternt og ganske logisk, og hertil har han føjet enkelldata for, hvorledes beregningsmetoderne – epoker, indiktion, årsbegyndelse o. s. v. – er blevet anvendt i Europas forskellige egne i rigeligt omfang. En sådan specialredegørelse for lokale særegenheder er naturligvis både nødvendig og værdifuld, selvom man kunde fristes til at mene, at udvalget er foretaget meget rigeligt. Hovedkriteriet for, hvad der medtages i en fremstilling som den foreliggende må sikkert være, at det pågældende materiale har relevans for danske historikere i deres daglige arbejde; beskæftiger man sig med fjernereliggende emner, må man under alle omstændigheder indhente specialoplysninger i den internationale litteratur. Spørgsmålet kan rejses, om disse data ikke

enten burde indskrænkes til, hvad man i praksis og normalt vil kunne komme i berøring med – Skandinavien, Tyskland, det pavelige kancelli og delvis England og Nederlandene – eller opstilles i tabelform som appendix til fremstillingen.

I det andet hovedelement af bogen har Herluf Nielsen da også fremlagt data for skandinavisk dateringspraksis, hovedsageligt hentet fra middelalderligt diplommateriale. På dette punkt bygger forfatteren på meget omfattende førstehåndsstudier af grundlæggende betydning. For Danmarks vedkommende har sådanne undersøgelser ikke været foretaget systematisk tidligere, og der er her indvundet ikke uvæsentlige resultater, som det ville være ønskeligt at få publiceret i langt bredere form¹).

Knud Pranges bog beskæftiger sig med heraldiken som historisk hjælpevidenskab, et emne, der i modsætning til kronologien, vel må karakteriseres som betydelig mere populært, forsåvidt som heraldiken nu i sig selv appellerer til menneskers snobberi eller deres ambitioner, vel navnlig når disse ikke helt kan stå mål med den grå hverdag. På tilsvarende måde kan dekadent heraldik, som den anvendes udenfor sin egentlige funktionsperiode, vel ikke heller tages alvorligt i alle henseender. Knud Prange berører begge disse punkter, men han har først og fremmest tilsigtet en vejledning i benyttelse af heraldiken i den historiske forsknings tjeneste. Der gøres omhyggeligt, særdeles klart og – hvad forfatteren selv har tilstræbt – utraditionelt rede for heraldikens tilblivelse og funktion i det feudale middelaldersamfund, for dens raffinerede teknik og mangeartede udtryksmuligheder. Fremstillingen forekommer mig kyndig, men det skinner stadig igennem – og med rette – at forfatterens hovedinteresse ligger i de metodiske muligheder, heraldiken kan byde historikeren. Gang på gang fremlægges eksempler, der røber hans fortrolighed med middelalderens og reformationstidens materiale, og der anvises ligeledes også hyppigt forskningsmuligheder, hvor heraldiken kunde tænkes at åbne nye veje. Også i dette tilfælde vilde det være ønskeligt, om forfatteren kunde få mulighed for ikke blot at efterprøve ældre tiders resultater, men også til selv at fremlægge nye undersøgelser, der vilde være velkomne for adelshistorisk forskning.

Begge disse småbøger må hilses med tilfredshed og vil utvivlsomt komme til at afhjælpe et vigtigt savn såvel i praktisk brug som i undervisning. Og man kunne måske også ønske og håbe, at foreningen vil udsende andre sådanne vejledninger? Der foreligger i hvert fald emner nok.

Erling Ladewig Petersen.

¹) En skitse fra forfatterens hånd findes allerede i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder III (1958), spp. 1–15. – Til Herluf Niensens redegørelse for danske dateringsmetoder kunde endnu føjes nogle enkelte data for det 16. århundrede, fremdraget ved en kort gennemgang af det trykte materiale. Det nævnes (s. 62), at liturgisk datering anvendes i Danske Kancelli endnu under Christian III, men forsvinder gradvis efter dette tidspunkt. Tilsyneladende skifter kancelliet ganske brat over til fortløbende datering i 1556; den 4. juli d. å. optræder vistnok sidste gang en helgendato (jfr. Kanc. Brevb. 1556–1560 (Kjhb. 1887–88), 30). De hansborgske registranter skifter lidt tidligere (1554), det kongelige retterting vistnok betydeligt senere (o. 1570). Af adelige kan nævnes, at Mogens Gyldenstjerne og Herluf Trolle går over henholdsvis 1528 og 1556; Christoffer Gøye benytter liturgisk datering endnu 1566 og hans hustru, Birgitte Bølle, omend vaklende, endnu senere. –

Der kunde vel endnu være grund til at nævne regnskabsåret i en oversigt som den foreliggende. I Danmark anvendes indtil 1660 normalt 1. maj (Philippus et Jacobus) – 30. april; i engelske toldregnskaber opereres tilsvarende med et år fra 29. sept. (Mikkelsdag) – 28. sept.

Svenske privatarkiver

KOMMISSIONEN FÖR RIKSINVENTERING AV DE ENSKILDA ARKIVEN. Bulletin Nummer 1.
Redaktør: LARS O. BERG. 64 s. Stockholm 1963.

Opsporing og eventuel senere indsamling af privatarkiver til offentlige samlinger har naturligvis længe fundet sted i Sverige; men man har savnet et landsomfattende, systematisk eftersøgningsapparat, som man har haft det i England og siden 1923 også i Danmark. I 1956 dannede de svenske arkiver, biblioteker og museer en komité, der nu har antaget navnet Kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven. Formand er fhv. krigsarkivar, fil. dr. Birger Steckzén, kasserer dr. Åke Kromnov, Udenrigsdepartementets arkiv, iøvrigt har Nordiska museet, Krigsarkivet, Arbetarrörelsens arkiv, Riksantikvarieämbetet (og Statens historiska museum), Stockholms stadsarkiv og Riksarkivet repræsentanter i kommissionen, hvis sekretær er fil. kand. Lars O. Berg, Krigsarkivet. Det ses ikke, om det kun er midlertidigt bibliotekerne savner repræsentanter deri.

Kommissionen har nu udsendt nr. 1 af sin Bulletin, der indledes med et kort forord af formanden, som betoner, hvor udsatte private arkiver er for at blive ødelagt, trods det, at de er en så grundlæggende kilde for studiet af samfundsudviklingens forskellige sider (politisk, økonomisk, socialt, kulturelt). Dr. Steckzén deler privatarkiverne i fire grupper: 1) Private personers arkiver, 2) arkiver fra større eller mindre gårde, 3) arkiver fra industrien, handelshuse, foreninger, aviser og 4) arkiver fra de store folkebevægelser (»folkrörelserna«, fagforeningerne, andelsbevægelsen, frikirkerne, idrætsbevægelsen). Disse grupper omspænder hele samfundet og berører alle, der har spillet en rolle i dets udvikling.

Bulletinens indhold er iøvrigt først og fremmest en oversigt, udarbejdet af redaktøren på grundlag af to foreliggende rapporter, over arkiver i Södermanland (overvejende hvad vi vil kalde godsarkiver med en del person- og familiearkiver) og en fortegnelse over private personers papirer i det svenske Krigsarkiv; sidstnævnte fortegnelse er udarbejdet af dette arkivs nuværende chef dr. Bertil Broomé. Da Krigsarkivet har indsamlet privatpapirer siden 1805, i større udstrækning dog først fra 1873, er det blevet en meget omfattende og åbenbart særdeles værdifuld bestand af privatarkiver, der nu opbevares her. Dr. Broomés fortegnelse, der ikke omfatter foreningsarkiver, er alfabetisk ordnet efter de arkivdannende personers navn og giver en kort karakteristik af det enkelte arkivs indhold. Denne oversigt især vil formentlig være af værdi for danske forskere; den bør sammenholdes med dr. B.s afhandling »Krigsarkivet och de private arkiven« i Personhistorisk tidskrift 1958, s. 97–128, hvor der bl. a. fortælles om Krigsarkivets indsamlingsvirksomhed i det hele taget.

Ud over disse to store afsnit findes 4 mindre beretninger, hvoraf dr. Tage Lindboms om inventering af goodtemplar- og baptistarkiver i Sörmland (Södermanland) slutter sig til det første af de to store afsnit.

C. Rise Hansen.

Et middelalderligt voldsted

VILH. LA COUR: NÆSHOLM. Nationalmuseet 1961. – 429 s., ill. kr. 100, –.

Uagtet vore middelalderlige voldsteder gemmer på et meget betydningsfuldt kulturhistorisk materiale, har denne gruppe mindesmærker hidtil kun været genstand for en begrænset opmærksomhed fra forskningens side. I forgrunden blandt dem, som har søgt at trænge dybere ind i emnet og bane vej for et systematisk studium, står Vilh. la Cour, hvis studier på dette område har strakt sig over to menneskealdre. For at råde bod på savnet af et overblik påbegyndte Vilh. la Cour sammen med Hans Stiesdal i 1957 udgivelsen af det stort anlagte værk »Danske Voldsteder fra Oldtid og Middelalder«, en amtsvis ordnet, systematisk gennemgang af alle vore ældre borganlæg.

Arbejdet med det store oversigtsværk, som skrider støt fremad, har ikke hindret Vilh. la Cour i gennem en statelig monografi, som ikke blot ved sit emne, men også i format og udstyr nøje slutter sig til voldstedsværket, at publicere resultaterne af sin mangeårige undersøgelse af voldstedet Næsholm i Odsherred, et par kilometer vest for Nykøbing.

Voldstedet er anlagt på en naturlig hævnings, der som et næs skyder sig ud i den kunstigt opstemmede – nu forlængst tørlagte – Nygaard Sø. Efter sin udformning fremtræder det som en variant af den i Vesteuropa meget udbredte »motte and bailey-type«, hvis særkende er tvedelingen i en forsvarsmæssigt betonet motte, som på sin lille topflade alene giver plads for et snævert tårn, og den dertil knyttede, i fortifikatorisk henseende ringere udstyrede bailey, som overvejende tjente et bolig-mæssigt formål. I lighed med adskillige andre borganlæg omfatter Næsholm ingen egentlig motte, men er opdelt i en indre og en ydre bailey, hvoraf den første har rummet borgherrens bolig, mens besætningen har haft kvarter i den anden. Et firkantet munkestenstårn er placeret som led i den forsvarslinie, som adskiller den indre og den ydre bailey, og har således kunnet yde beskyttelse til begge sider.

Mens betydelige rester af tårnets tykke fremdele er i behold, er levnene af den øvrige bebyggelse mere sparsomme, men dog tilstrækkelige til, at det er muligt at påvise et par interessante hustyper. Herskabsboligen i den indre bailey har bestået af to dele, hvoraf den ene har været i to etager, understen en muret kælderetage, antagelig med fire på en midterpille hvilende krydshvælv, og derover et »højenloft« med vægge af stampet ler og med adgang fra en udvendig trappe og svalegang. Huset synes beslægtet med det af Bjarne Stoklund i »Budstikken« 1961 beskrevne loftshus, hvis udbredelse i Danmark meget vel kan være større end forhen antaget. Til denne bygning har sluttet sig et bindingsværkshus, hvori der som en betydningsfuld detalje fandtes rester af en røgovn, det ældste og tilsyneladende bedste bevarede af de to eksemplarer af denne ovntype, som til dato vides at være påvist her i landet. Det hus, som i den ydre bailey har afgivet bolig for folkeholdet har været opdelt i tre rum, hvoraf den midterste har været udstyret med en bageovn. En tilsvarende tredeling er karakteristisk for en her til lands ellers lidet kendt hustype, stueherbergshuset, bestående af en stue, med fyrsted, flankeret af to herberge, som benyttes til magasin- og soverum. Avlsbygninger fandtes ikke på borgen, som ikke har udgjort en selvforsynende enhed, men været afhængig af tilførsler fra en lade-gård, som er lokaliseret under det nuværende Drøsselholm, tidligere Nygaard, og en

fast forbindelse med land var etableret i form af en 50 m lang pælebro over den sydøstlige gren af søen.

I et ikke mindst for museumsfolk meget værdifuldt afsnit fremlægges de mange løsfund, mere end 2000 numre foruden ca. 300 mønter. Man kan tilslutte sig forfatterens beklagelse af, at et standardværk om vor middelalderlige keramik fremdeles mangler, men kan samtidig glæde sig over den grundige behandling, som bliver Næsholm-materialet til del, og dette gælder ikke alene keramikken, men i samme grad de mange andre brugsgenstande, redskaber og våben etc., som udgravningen har bragt for en dag.

Da alle skrevne kilder tier om Næsholm, må enhver slutning om borgens rolle i historien hvile på de arkæologiske vidnesbyrd. Heldigt da, at det fyldige møntmateriale ikke lader nogen tvivl tilbage om borgens datering og levetid. Næsholm må være anlagt omkring 1240 og har været i funktion gennem et århundrede, indtil en brand omkring 1340 lagde den øde for stedse. Nogen frygtindgydende fæstning har Næsholm, der strengt taget var gammeldags, da den blev anlagt, aldrig været. Efter sin beliggenhed på gammelt krongods må den have tilhørt kongen, men nogen betydning for landets forsvar kan den ikke have haft. Dens opgaver må have været begrænset til et lokalt plan, antagelig har den været sæde for en kongelig foged, som foruden at bestyre ladegården og eventuelt andet krongods har skullet sørge for inddrivning af skatter, afgifter og bøder fra egnen.

Borgens tilintetgørelse sættes i forbindelse med Valdemar Atterdags genrejsningspolitik. Som andetsteds har der måske også her siddet en holstensk høvedsmand – et våbenspænde smykket med nældebladet kan siges at pege i den retning – og Vilh. la Cour tænker sig Næsholm befriet af omegnens bønder kort efter kongens erhvervelse af Kalundborg i 1344. Om dette holder stik i alle enkeltheder, får være et åbent spørgsmål, men sikkert er det, at der har stået en kamp, som endte med, at borgen blev brændt af, og Vilh. la Cour ville ikke være den, han er, om han ikke levede med i slagsmålet og gennem en regn af armbrøstbolte fra tårnet og gnister fra brændende stråtage førte læseren frem over pælebro og borgplads, indtil den sidste holstener omsider strakte hals.

Med bogen om Næsholm har Vilh. la Cour som et supplement til oversigtsværket vist, hvilke resultater en punktundersøgelse kan give. At udbyttet burde have været endnu større, indebærer ikke nogen bebrejdelse mod Vilh. la Cour, men i høj grad mod den halsstarrige lodsejer, som i slutningen af forrige århundrede på trods af fredningsbestemmelserne og upåvirkelig af gentagne retssager og bøder gjorde sit bedste for gennem overpløjning og hensynsløs bortgravning af banken og nedbrydning af bygningsrester at forringe stedets værdi som historisk mindesmærke. Havde dette blot været en isoleret episode, kunne det være, hvad det var, men overgreb mod fredede fortidsminder er den dag i dag et problem, som man næppe kommer til livs, så længe straffen for vandalisme er så lemfældig, at gerningsmanden ofte på forhånd har den indregnet i sine omkostninger.

Erik Skov.

Blekinges kirker

KYRKOR I BLEKINGE. En konsthistorisk översikt, av ARMIN TUULSE. 197 s. Pris 30 sv. kr.

Af »Sveriges kyrkor«, det ældre søsterværk – startede 1912 – til »Danmarks Kirker« – startede 1933 – og til »Norges kirker« og til »Suomen kirkot« (»Finlands kyrkor«) – startede begge 1959 – er nu udkommet en kunsthistorisk oversigt over den gamle, danske landsdel, Blekinges kirker.

Det vældige værk, »Sveriges kyrkor« har nu siden første udgivesår – og vel nok først og fremmest takket være Sigurd Curmans indsats – udsendt ikke mindre end 92 – tooghalvfems – tykke hefter, som fordeler sig spredt over hele Sverige, på Uppland, Gotland, Småland, Öster- og Västergötland etc., alle under ledelse af de to mænd, der i deres ungdom satte det i gang, justnævnte, fhv. rigsantikvar Sigurd Curman og professor Johnny Roosval. Men af alle disse landsdele, der er forfattet af forskellige medarbejdere (og til dels af udgiverne), er kun Blekinge, Gästrikland og Medelpad afsluttede, og – svarende til »Danmarks Kirker«s amtsafslutninger – sammenfatter Sv. k. nu Blekinges kirker i en rigt illustreret kunsthistorisk oversigt, der i korthed – og med lysende klarhed – gennemløber det i de tidligere udsendte hefter behandlede materiale: kirkebygningerne, kalkmalerierne, inventaret og gravminderne, med skel-året 1658, da Blekinge skiltes fra Danmark, og de gamle kunstneriske og kulturelle bånd i nogen grad blev afbrudt. Den kompetente forfatter er Armin Tuulse, nu professor i kunsthistorie ved Stockholms universitet, i mange år fast medarbejder ved Sv. k. og siden 1962 Johnny Roosvals efterfølger som udgiver v. s. a. Sigurd Curman, en fremragende videnskabsmand, god kender af Nordeuropas middelalderlige bygningskunst m. m. og en fortræffelig skribent. Oversigten er derfor mønsterværdig, billedmaterialet særdeles illustrativt. For danske læsere er især afsnittet før 1658 af den største interesse på grund af landsdelens mange berøringer med især sjællandsk kirkekunst; men det er sandelig heller ikke uden interesse for os at konstatere, hvorledes f. eks. akantusbarokken o. 1700 udvikler sig i Blekinge i forhold til denne virtuose »bladstil« på denne side af Øresund. Bogen kan derfor på det bedste anbefales enhver, der har interesse for dansk og skandinavisk kirkekunst, og det er en selvfølge, at den må ejes af ethvert dansk bibliotek.

Erik Moltke.

Kunst- og kulturhistorie

GEORG GARDE: DANSKE SILKEBRODEREDE LÆRREDSDUGE FRA 16. OG 17. ÅRHUNDREDE.

Med særligt henblik på de grafiske forbilleder. With an English Summary. Aarhus Stiftsbogtrykkerie. Klicheer i text: Tutein og Koch. Farve- og sorthvide plancher (over 2000): Permild og Rosengreen. Dansk Videnskabs Forlag A/S, København 1961. Disputats. 496 s. 120 kr.

Forordet til denne sjældent fornemme og smukt anlagte bog meddeler, at den forelå færdig 1953, at en sidste omarbejdning og udvidelse afsluttedes 1957. Disputatsen fandt sted 27. sept. 1962. Disse datoer taler stiltfærdigt om den manglende respekt for andres arbejder, der er rådende i visse fakulteter ved Københavns Universitet.

I virkeligheden rummer denne betydelige bog to disputater: én om selve dugene og én om ikonografi, begge lige vel funderede og nyttige. En stor, fransk kunsthistoriker har en gang udtalt, at dersom man samlede gengivelser af f. eks. alle religiøse motiver, ville man opdage, hvor forbløffende få selvstændige opfattelser og nyskabelser der eksisterede. Gardes bog er en levende illustration til denne dom; her kan man hente eksempler på, hvorleden den ene kunstner kopierer den anden, stjæler – en af de værste tyveknægte er Virgil Solis, hvis betydning for Frederik IIs og Christian IVs bibler er endog meget store –, kompilerer, men sjældent skaber nyt. Ligesom Leonardo da Vinci's nadver er det klassiske eksempel på et motivs nyskabelse, er billedlegenden om den fortabte søn et slående eksempel på en idelig og ufortrøden varieret gentagelse af Albrecht Dürers (ikke helt 100 pct.) nyskabelse af denne serie. Men de samme forhold kendes naturligvis indenfor de største kunstneres kredse: alle var de bundet til deres tid og mere eller mindre til tidens ikonografiske form: man fatter ikke Rubens' nadver, dersom man ikke kender hans lærer van Veens, eller hans Wiener-gravlæggelse uden kendskab til Caravaggios *deposizione* etc. Ikonografien bliver således en hjælpevidenskab af stor vigtighed for kunsthistorikerens æstetiske vurdering. Forfatteren gør os den tjeneste at meddele os forlæggene til så at sige hver dugs motiv – et helt ubegribeligt arbejde – og knytter æstetiske bemærkninger til udførelsen.

De silkebroderede lærredsduge fra 15- og 1600erne kan uden overdrivelse kaldes et af hovedemnerne inden for dansk tekstilkunst; de er her for første gang samlet og vurderet i deres helhed, spredt som de er, i Danmark, Norge, Sverige, Island og Nordtyskland. Det er lykkedes forfatteren at ordne materialet i større grupper, hvoraf en del har tilknytning til den danske adel, en del til velhavende borgere. Særlig interessant er det at se, hvorledes to store grupper af dugene synes at være udgået fra hver sit påtegningsværksted (numrene 20–28 og 46, 46a–50). Spørgsmålet om tilvirkningen behandles udførligt. Foruden de sikre »provenienser« som pigen Emerenze Clausdatter, hvem indskriften på Horneantependiet (nr. 42) omtaler, og den lærde jomfru Anne Gøye, som stod for tilvirkningen af alterdugen fra Næstved Skt. Peder (nr. 60), leverer forfatteren sandsynlighedsbevis for de professionelle perlestikkeres andel i arbejdet.

En lille del af det store arbejde er gennemgangen af skifteprotokollerne, særlig rigeholdige i Helsingør, Køge og Malmø, hvor dugene findes omtalt og vurderet mellem meget andet dækketøj; fra denne gennemgang medtager forfatteren også andet materiale (flamskvævninger, bogsamlinger og kobberstik), der kan give baggrund for og oplysninger om emnet. Et større afsnit drager sammenligninger med udlandets broderier.

Motiverne er først og fremmest religiøse og næsten altid opbyggelige (som sådan må også regnes Loth, der i drukkenskab besvangrer sine døtre – det er dem, der har drukket ham fuld –, Susanne, David og Bathseba). Hovedparten er bibelbilleder, mest fra det nye testamente, og heri indtager passionsbillederne ikke den ringeste plads –; forfatteren giver udmærkede forklaringer på emnernes forekomst og fortæller fornøjeligt om spisevaner.

Forbillederne for dugenes billedbroderier er som nævnt fortrinsvis illustrerede bibler – bogtrykkunsten er jo omtrent samtidig med reformationen –, men forfatteren nøjes ikke med blot at henvise til de forskellige billedserier, nej, der bliver fyldigt redegjort for de forskellige seriers forhold til andre, og vi ser da træskærer- og

kobberstikkunstens betydeligste mestre i Tyskland og Nederlandene – thi det er vore vigtigste kilder – troppe op på geled, først tyskerne: Albrecht Dürer, o. 1500, »altoverskyggende indflydelse«, Erh. Altdorfer (Chr. IIIs bibel 1550), H. Aldegrever, † o. 1560, brødrene Beham, † 1540, 1550 – H. S. Beham virksom for Frankfurterforlæggeren (a. M.) Chr. Egenolph, bibelbilleder 1553, kom i et utal af udgaver og kopieredes længe efter –, Hans Brosamer, † o. 1558, kopierede bl. a. Holbein og Aldegrever, nye testamente, gamle testamente, apokalypsen o. 1551 – efterkopieredes meget og længe, bl. a. hos vor Peder Tidemand i hans Luthers huspostil 1564, – den fine og meget dygtige Bernhard Salomon, † 1561, der både var bibelillustrator (hans billedbibler udkom på seks sprog), gav udkast til billedtæpper, møbler og guldsmedearbejder, og af hvis mesterlige Ovids metamorfoser »figurée« 1557 eksempler findes blandt dugenes illustrationer. Han er også hovedkilden for Virgil Solis (der også har stor forærlighed for Dürer, jfr. ovenfor), hvis efterfølger hos samme Frankfurterforlægger var den produktive schweizer Jost Amman († 1591) – dennes bibel 1564 var tilegnet Flensborgeren Melchior Lorch. Hans farligste – og dygtigere – konkurrent var landsmanden Tobias Stimmer, † efter 1583 etc., etc. Blandt de også talrige nederlændere er kobberstikkeren Hinrich Goltzius, † 1617, langt den betydeligste. Endelig omtales de såkaldte Piscatorbibler, hvad der giver anledning til en behandling af de store kobberstikker-dynastier, Galle, Wierrix og Sadeler. Alle disse snidere og stikkere kopierede hinanden og andre og kopieredes selv af andre (flere monogrammister nævnes), og det er snart dem selv, snart deres kopisters kopier, vi møder på dugene og i øvrigt også i vore kirkers malerier og relieffer (også dette emne strejfer forf.).

Når man hertil i tilgift får afsnit om ornamentstik, om mønsterbøger og emblem-bøger, vil man, om man ikke allerede er det, blive klar over, at forfatteren har givet os en meget grundig og meget alsidig bog. Aldrig tidligere er der i dansk videnskab gjort så fyldigt og grundigt rede for de gamle grafikere, deres forhold ind- og udadtil. Her er tale om en selvstændig kulegravning i det herhjemme temmelig ubehandlede materiale og om en umådelig indsats af arbejdskraft og arbejdstimer. Man har lov at tro, at forfatterens hustru i adskillige år ikke har set andet end hans ryg, og den obligate hustru-tak turde sikkert i særlig grad være på sin plads her.

Erik Moltke.

Tønder-sølv

SIGURD SCHOUBYE: GULDSMEDE-HÅNDVÆRKET I TØNDER OG PÅ TØNDER-EGNEN 1550–1900. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 24. 1961. 357 s. ill. For medlemmer af Hist. Samf. f. Sønderjylland kr. 50. I boghandelen kr. 100.

Dr. phil. Sigurd Schoubyes idé med bogen om guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen er forsåvidt ny herhjemme, som han har udvalgt sig et begrænset landområde, hvorudaf han har presset alle de oplysninger om emnet, som muligt var, såvel af genstandsmæssig som arkivalisk art. Det er den første disputats i materiel folkekultur, efter at dette er blevet et universitetsfag, og værket er da også dediceret til dette fags førstemand, professor, dr. phil. Axel Steensberg.

Bogen er strengt systematisk opbygget med et kapitel om guldsmedehåndværket

med en omhyggelig gennemgang af uddannelse, svenderejser og teknik, et andet med lødighedsproblemer og stemping, et tredje er inddelt i kirkesølv, bordsølv og dragtsølv, hvilket sidste ikke er det mindst interessante, et fjerde omhandler mestre og mestermærker og et sidste konklusionerne. Der er omhyggelige litteraturhenvisninger, anførelse af det benyttede arkivstof samt registre, der giver læseren mulighed for at nærme sig stoffet fra mange sider. Derved er bogen ikke alene blevet en metodisk fin videnskabelig afhandling, men også en særdeles nyttig håndbog.

Det valgte område, der naturligt falder indenfor forfatterens virksomhed som inspektør ved Tønder Museum, har vist sig næst efter København at have det største kontingent af guldsmede i Danmark og Slesvig før år 1900. I 1801 var Tønder og Haderslev amter de tættest befolkede områder i Slesvig. I Tønder amt udgjorde således landbefolkningen ca. 33.000, medens Tønder by kun havde 2600 indbyggere. Tønderguldsmedene har således haft et godt opland til at aftage deres produktion, og de har i høj grad været afhængige af det. En godsejerstand og storhandelsstand fandtes ikke, hvorfor det var bondebefolkningen, der var aftagerne, hvad også de bevarede genstandstyper vidner om. Af det benyttede materiale på ca. 1600 genstande er det de små ting som skeer, sukkerbøsser og -bakker, tobaksdåser, hovedvandsæg, dragtsølv og lign., der er næsten enerådende, medens terriner, fade, tallerkener, temaskiner og saucekander ikke kendes. Af de få korpusarbejder er det betydeligste en kaffekande af Andreas Nissen, udført til en kaptajn på Sild.

Tønderguldsmedene fulgte i 18. århundredes første halvdel traditionerne fra Danmark-Norge, men omkr. 1780 trænger en lokal stil igennem i de mindre kostbare genstandstyper som skeer, småskåle, sukker- og kanelbøsser m. m. Lokalpræget er af ornamentalt, ikke af formal art, idet formerne følger hovedtyperne fra århundredets begyndelse, medens ornamenterne er i overensstemmelse med samtidens. Urneskeen og perleskeen bliver områdets mest karakteristiske nyskabelse i Tønderguldsmedenes storhedstid.

Med hensyn til mesterstemplerne må idealet i et sådant værk vel være at gengive alle mærker, der er kendt og har været brugt i området. Bøjes og Stierlings mærkebøger har været grundlæggende, men Schoubye har ad arkivalisk vej og ved sine lokalhistoriske undersøgelser formået at fremdrage og identificere betydelig flere end de to tidligere forskere har gjort (se Fort. og Nut. bd. XXI, 1961, s. 130 ff). Et enkelt mærke har dog unddraget sig forfatterens opmærksomhed. Bøje har haft kendskab til det, men uden at gengive det i sin mærkebog. Gipsaftrykket findes i Bøjes originalmanuskript (blå nr. 644) på Nationalmuseets 2. afd. og er taget over stemplerne i et hovedvandsæg – i Tønder Museum. Samme stempel, der af Bøje er identificeret som Martin Petersen Hommelhoff's, findes tillige på en spiseske i Nationalmuseets 3. afd. (mus. nr. M 1583), som er opført i listen over denne mesters arbejder på side 297 i bogen, men uden at mærket er gengivet.

Bortset fra enkelte skønhedsfejl, f. eks. et par vildfarne billeder (fig. 356 og 357), må billedstoffets uegale karakter påpeges. At gennemføre en ensartet fotografering af så mange genstande, hvor stoffet er indsamlet gennem en årrække, er forståeligt nok forbundet med store vanskeligheder, men for nogle af billedernes vedkommende ville det have tjent bogens udseende, om man havde trodset besværet ved en omfotografering. Udskrabede klicheer er videnskabelig set uvederhæftige og burde aldrig tolereres i en disputats eller nogen anden form for videnskabelig publikation.

Bogen om Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen er resultatet af

en imponerende og solidt gennemført undersøgelse. Ikke meget nyt vil herefter være at fremdrage om dette emne.

Inge Mejer Antonsen.

Aabenraa-sølv

SIGURD SCHOUBYE: GULDSMEDE-HÅNDVÆRKET I AABENRAA 1600–1900. Aabenraa Museums Skrifter nr. 1. Rosenkilde og Bagger. Aabenraa 1962. 28. s. ill. Kr. 6.00.

I anledning af Aabenraa Museums 75-årsdag den 8. juni 1962 arrangerede museet en udstilling af Aabenraa-sølv, hvorom Sigurd Schoubye i løbet af otte dage forfattede et lille skrift.

I en kort indledning på et par sider gives en oversigt over Aabenraa-sølvets historie efterfulgt af en liste med guldsmedestempler samt en opregning af hidtil fremdragne arbejder af de enkelte mestre og en række gengivelser af udvalgte stykker.

Det er ejendommeligt, at byens guldsmede for en del rekrutteredes udefra, hvilket formentlig er årsagen til, at Aabenraa-sølvet ikke har kunnet fremvise et for lokaliteten karakteristisk formsprog. Næsten alt det overleverede materiale er koncentreret om nogle ganske få mestre, der må have haft værksteder af betydelig størrelse. I modsætning til Tønder har Aabenraa i hertughoffet på Augustenborg haft store bestillere også af korpusarbejder, hvoraf anseelige stykker er bevaret.

Heller ikke i dette skrift er kvaliteten af reproduktionerne tilstrækkelig god, og over halvdelen af klichéerne er skrabet ud.

Det er ikke ganske korrekt at gengive hertug Frederik Christian af Augustenborgs monogram uden den tilhørende krone. Begge dele er stemplet af Fridrich Christopher Hansen, og der er, såvidt det har kunnet konstateres, ikke grund til at tvivle om deres samhörighed.

Hæftet betegnes af sin forfatter som en skitse, og vi håber, at dette betyder, at denne flittige og grundige forsker en dag vil kunne fremlægge *bogen* om guldsmede-håndværket i Aabenraa.

Inge Mejer Antonsen.

Trondhjems guldsmedekunst

THV. KROHN-HANSEN: TRONDHIJMS GULLSMEDKUNST 1550–1850. Universitetets forlag. Oslo – Bergen. 1963. 241 sider. 175 kr.

Norge har tre og en halv hovedstad. Så det er ikke mærkeligt, at også kunsthåndværket deler sig i provinser omkring disse byer i stedet for at centrere sig om een by, som det er sket i Danmark, med stigende acceleration lige siden enevældens første år.

For få år siden kom Thv. Krohn-Hansen og Robert Kloster »Bergens Gullsmedkunst fra Laugstiden«. Den er båret af sit næsten ufejlbarlige kildemateriale og det mærkeligt store antal bevarede sølvgenstande med Bergen-mærker, samlet og beskrevet af to af fagets og kunstens bedste kendere. Nu kommer allerede den ene af Bergen-bogens forfattere igen med en lige så stort anlagt undersøgelse af en anden norsk

hovedstads bidrag til norsk guldsmedekunst. Det er nu ikke helt ringe, for at sige det på jysk.

Vi møder i Trondhjem det samme forhold som i andre norske og danske byer. Trods sølvets internationale formgivning, der følger moden så snævert som noget kunsthåndværk overhovedet, formidles stilimpulserne kun i ringe grad ved indvandring. Af Trondhjems 98 guldsmede i det behandlede tidsrum er over halvdelen født i Trondhjem. For en del af de resterende kendes fødestedet ikke, men navnene er nordiske nok. Kun 10 indvandrede guldsmede kan registreres, nemlig 1 svensker, 3 danskere, 4 tyskere, 1 slesviger og 1 født i Trondhjem af tysk indvandrede forældre.

Og så er det endda både procentvis og absolut en temmelig stor indvandring. Sammenligner vi med Aalborg, som mønstrer samme antal mestre i samme åremål, har denne by kun 3 indvandrede mestre, nemlig 1 holstener og 2 nordmænd. Vi må konstatere, at guldsmedene holdt fagets standard uden nogen betydelig tilvandring.

Forfatteren har undersøgt svendevandringerne for så mange fagfolk, han har kunnet spore på deres rejser. Her ligger øjensynlig – som venteligt var – en stor del af forklaringen på guldsmedenes fortrolighed med europæiske modesvingninger. For lige så dominerende København og Hamburg er i listerne over svendenes rejsemål, lige så tydeligt spores netop disse byers inspiration i Trondhjems sølvproduktion. Vandringerne har været for laugstidens svende, hvad tekniske skoler og faglige tidsskrifter er i dag. Ja, og så har fremmede svende på besøg i Trondhjem vel også haft ideer og former med.

Hvad man også havde til hjælp, var ornamentstik. Krohn-Hansen påviser brugen af sådanne stik af tyskerne Thünkler og Reuttimann i tidlig barokstil, og han gør det så overbevisende, at en argentoman ikke kan lade være at tage hans billeder med i egen samling og prøve dennes barokformer med hans gengivelse af stikkene. Selv i en lokal dansk samling er Trondhjembogen en brugsbog.

Men forfatteren har ingenlunde gjort det let for anmelderen af udlede disse forhold af teksten. Den mesterliste, hvori de biografiske data er at finde, er nemlig opstillet alfabetisk efter stemplets første bogstav, hvilket gør det unødigt svært at finde frem til en kronologisk følge og gør det til detektivarbejde at søge opstillet dynastier. De er der, men hvorfor er de ikke påvist, eller dog antydet ved henvisninger.

Der er to acceptable opstillinger af mesterlister. Enten den kronologiske, som Bøje bruger, eller alfabetisk med efternavn som stikord. Det af Krohn-Hansen anvendte system er ganske vist det samme som i Bøjes register, men kan netop kun passere som register.

Krohn-Hansen har angående kirkesølv et gjort en iagttagelse, som antagelig lader sig overføre til de fleste andre guldsmedebyer: Kirkesølv er almindeligvis den kunstnerisk ringeste part sammenlignet med verdsligt bordsølv. Undtagelser fra denne regel er donationer fra rige personer eller grupper, som oftest placerer sig indenfor adelen eller bysamfundet. Det samme kan iagttages indenfor Bergen-materialet og i dansk sølvbestand. Hvor en kirke har sit sølv fra en rig og stedfast slægt, er det gerne gedigent. Er det menigheden selv eller en bonde, der har skænket sølv, er dets kvalitet beskeden. Måske en selvfølge, men i så fald den slags selvfølgeligheder, det er museumsmandens opgave at konstatere og påvise.

Men når det er sagt, skal det også medgives, at nogle af Trondhjems allerbedste sølvarbejder skal findes i byens kirker. Vinkanderne i Nidaros domkirke og Røros kirke skal man vel til Holland for at finde bedre, og på de tidligt barokke dåbsfade i

domkirken og Vor Frue Kirke er drivning og gravering gået op på en sjælden fin enhed.

Vil man nu søge efter særlige lokale former, leder man mest forgæves. Lokale egenheder er gerne vidnesbyrd om retardering, og Trondhjem var i det her omhandlende tidsrum en vågen by med sans for stil og mode. Det er således værd at notere en serie kandelabre med bladværk fra sen rokokotid, som ikke står tilbage for de bedste københavnske, og i Jylland kun har sidestykker i Randers. Og det er ikke en enkelt mester, der har haft kandelabre som speciale, men tre mestre, hvoraf den ene ganske vist er »københavneren« Bernt Christopher Kelberlade. Den bedste suite på 6 kandelabre er dog gjort af hjemmefødningen Tore Andreas Friis.

Bernt Christopher Kelberlade er iøvrigt værd at notere sig. Han var født i Trondhjem som søn af en indvandret tysk muremester og lærte faget hos den store mester Jørgen Lemand. Svendevandringen gik til København, hvor han blev mester og optaget i Københavns guldsmedelaug (Bøje nr. 565). Efter seks mesterår i København opsagde han sit borgerskab og drog til hjembyen, hvor han blev en flittig anvendt mester, efter hvem mange og gode arbejder er i behold. Han grundede et dynasti af de beskedne, idet hans broder og hans søn begge blev mestre. Hvad der interesserer i dette levnedsløb er, at en dygtig guldsmed kunne se sin regning ved at forlade det mægtige guldsmedelaug i rigernes hovedstad for at holde værksted i byen ved det yderste hav.

En række pragtfade i dreven blomsterbarok er udgået fra seks værksteder, hvoraf Jens Christensen Seested har leveret hovedparten såvel i tal som kvalitet. Disse fades brug er uvis, de synes ikke egnet til andet end prunk, men dertil er de også ypperlige. Krohn-Hansen spører form og dekoration tilbage til Hamburg, med hvilken by Trondhjem havde så mange forbindelser, og er de altså ikke hjemmegroede, er de dog det nærmeste, vi kan komme en lokal form indenfor korpusarbejder. Trondhjem kan nok mønstre flere af disse skønne fade end resten af Danmark-Norge tilsammen.

Henvisningen til hamburgsk inspiration støttes yderligere af en serie hankeskåle fra omtrent samme periode. De fleste og bedste af disse skåle er nemlig gjort af mester Søren Joensen, som synes at have arbejdet som svend i Hamburg.

Om snusdåser med støbt låg med figurscener formoder Krohn-Hansen, at lågene er importeret færdige og monteret på dåser af hjemligt arbejde. Javel – det kan f. eks. forklare, at Mikkil Jensen i Aalborg, død 1726, har kunnet stemple en lueforyldt snusdåse med tidlige rokokomotiver på låget. Men hvorfra fik man disse støbte låg? Ser man på dåsen s. 236 C af Marcus Brun (Mester 1729–50), vil man gætte på fransk arbejde. Men rokoko var måske allerede i mester Bruns tid europæisk fælleseje. Mange støbte hanke i brusbarok er vel importerede halvfabrikata.

Som det var at vente, afbilder bogen en rigdom af skeer, og deriblandt mange med Trondhjems rose som afslutning af skaftet. Her synes en lokal tradition evident. Denne rose kan flygtigt minde om den næsten obligatoriske enkeltrose på danske sølvknapper, men er ved nærmere eftersyn bredere udført, mere stiliseret – ja, mere gotik end barok. Det ville være af interesse at se den ældste af disse roser – den er drevet som bundroset i en hankeskål af østeuropæisk form fra ca. 1630, men er ikke afbildet. Hvor gammel er mon rosen i sølv? Den er da vel ikke et sent billede af et rundt kirkevindue i Nidaros-domen?

Sammenlignet med jysk sølvbestand fattes skospænder, hægter, knæspænder og andet dragtsølv, ligesom ingen halssmykker er publiceret. Fandtes dette personlige ud-

styr ikke i Trondhjem? De samme hovedvandsæg som i danske samlinger er dog til stede i gode eksemplarer.

Drikkekander er tilstede i rig variation, både renæssancekander på ringfod og barokke kander på tre fødder, ja tilmed de sjældne sekspaskander, næsten alle i fuldendt udførelse. Her er tydeligt nok – som i Jylland – et par århundreders kæreste emne. Og her må anmelderen lige sætte et spørgsmålstegn.

Krohn-Hansen skriver: »Selvbevisst og stolt lot bestilleren gjerne sitt og sin hustrus navn eller initialer, eventuelt med familievåpnene, sette på kannene, som gjerne ble skattede arvestykker fra generasjon til generasjon«.

Hvis ikke norske forhold har været helt ulig danske, er den kyndige forfatter her blevet offer for en senere tids illusioner om gammel skik. Arvesølv var noget, man støbte kugler af til at skyde hekse med, iøvrigt var det en opsparet værdi, der i skiftet blev vejet og registreret efter sin sølvværdi, men derudover ikke tillagdes særdeles værdi. Initialer og våben bidrog til bestillerens anseelse, ikke i synderlig grad til arvingernes. De delte efter vægt, stol på det.

I hvert fald i Nordjylland har det ikke været muligt i mere end et par tilfælde at spore sølv, ældre end 1750, tilbage til sit udspring, når det ikke bar våbenmærker. Og selv i disse tilfælde har sølvet mest været handlet eller har passeret udarvinger uden mindste viden om, hvem initialerne stod for. Det er imponerende, og ganske udenfor danske muligheder, når Krohn-Hansen har kunnet spore omkring hælften af alle initialer tilbage til deres navngivere. Men hvordan med arvefølgen? I hvor mange tilfælde har nuværende ejere kunnet legalisere sig som efterkommere af navngiverne?

Men gennem sine identifikationer har Krohn-Hansen tilfulde nået et andet resultat, nemlig at fastlægge hvilke befolkningslag, der havde råd til at skaffe sig kostbart sølvtøj: Embedsstand, købmænd og storbønder. Navne som Hornemann og Brodtkorb går igen, præstenavne figurerer på skønne stykker. Hvad har der ikke stået af sølv på Tjøtta? Det er med føje, forfatteren bruger ordene »de florissante 1600 og 1700-årene«.

Om bogen skal ellers siges, at den er smukt trykt på dejligt papir. Fotografierne er gode, i mange tilfælde så gode, som det overhovedet er muligt at fotografere sølv, og dertil reproduceret i forbilledlige clichéer. Kun fotografierne af mesterstemplerne er ikke gode, her er tegninger stadig fotos overlegne.

Er der end her gjort indsigelse i et par – mindre væsentlige – tilfælde, bør det ikke få indflydelse på den almene bedømmelse, at vi her har fået en fagmonografi, der står mål med bogen om Bergen-sølvet såvidt kildematerialet har tilladt det. Nu må danske lokalmuseums mænd se at tage udfordringen op. Århus, Odense, Randers, Næstved og – nå, ja Aalborg . . . .

Peter Riismøller.

Folkekulturens terminologi

ÅKE HULTKRANTZ: GENERAL ETHNOLOGICAL CONCEPTS. International dictionary of regional european ethnology and folklore, vol. I. Rosenkilde og Bagger. 1960. 282 sider. 51,50 kr. hft.

Det foreliggende bind er det første resultat af en plan, der blev fremsat på den internationale kongres for europæisk etnologi i Stockholm 1951: Udarbejdelsen af et inter-

nationalt leksikon for europæisk etnologi og folkløse, der skulle indeholde fagudtryk indenfor engelsk, fransk, tysk og de nordiske sprog foruden særligt betydningsfulde udtryk hentet fra andre sprog. Et følgende bind udarbejdet af Laurits Bødker skal behandle folklorens fagudtryk på tilsvarende vis.

Hensigten med leksikonnet er ikke at give historiske oplysninger om udviklingen af ideer og udbredelsen af materielle fænomener, men kun at definere etnologiske fagudtryk på grundlag af den foreliggende speciallitteratur. Hver artikel begynder med ordets oprindelse fra latin eller et andet sprog. Derefter anføres, hvad udtrykket hedder på henholdsvis fransk, spansk, tysk og svensk, idet opslagsordet ligesom bogens tekst er på engelsk. Derefter følger en redegørelse for, hvad forskellige førende forskere har forstået ved det pågældende udtryk, eventuelt krydshenvisninger til andre beslægtede termini og til slut litteraturhenvisninger alfabetisk ordnet efter forfatternavne med vedføjte publiceringsår. Den fuldstændige titel på de citerede afhandlinger findes ved opslag i en litteraturliste bag i bogen omfattende 542 arbejder, hvoraf ca. 300 eller mere end halvdelen er publiceret i U.S.A.

Forfatterens lærdom er beundringsværdig. Og han er delvis uden skyld i, at dette leksikon over europæiske etnologiudtryk har fået så stærk slagside i retning af U.S.A. Det skyldes, som han omtaler det i indledningen, at europæisk forskning på dette område har været mere historisk og derfor er fattig på nye teoretiske fagtermini, medens den amerikanske – forøvrigt også den engelske – ligger nær op ad sociologien med dens teoretisk orienterede arbejdsmåde. Hultkrantz mener imidlertid, at den anglo-amerikanske antropologi med dens generalisationer og rigiditet på klart definerede begreber let lader sig overføre på europæiske forhold. Nærværende anmelder benægter ikke denne påstands rigtighed; men man kan måske betvivle, at der kommer tilsvarende nye positive resultater ud af en sådan efterligning? De amerikanske antropologer elsker at lege med begreber. Begreberne bliver undertiden som en slags logisk spil. Man må imidlertid ikke glemme, at vor videnskab står og falder med den rigtige opfattelse og tolkning af de realiteter, som forskerne jonglerer med. Ordene er billeder på virkeligheden, tegn der skal tydes, men de er lige så lidt som de ting, menneskene bruger, virkeligheden selv. De er redskaber for vor erkendelse. Men deres funktion som medier til opfattelse af virkelighedens verden afhænger af, om de kan gøre indviklede forhold simple for forståelsen, ikke af om de kan gøre det simple indviklet.

Slår man op under ordet Culture, finder man, at begrebet er en etnologisk samlekasse, hvori al menneskelig adfærd næsten kan få plads, og den oprindelige betydning af det latinske grundord (dyrkning) er forsvundet. Udgangspunktet er nemlig Tylors værk »Primitive Culture« fra 1871, og det gjaldt for denne forfatter som for mange af hans samtidige, at de var mere ordrige end just klare. Imidlertid tager Hultkrantz selv i nogen måde afstand fra de forfattere, han citerer under denne artikel, når han giver tilslutning til en karakteristik af Culture som værende mere en gren af den spekulative filosofi end af etnologien. På lignende måde indrømmer han, at udtrykket Civilization er et løst begreb af tvivlsom værdi.

Det er ikke muligt at bedømme fuldtud, hvad der savnes i bogen, før den har stået sin prøve i nogen tid. Men at europæiske forfattere er blevet stedmoderligt behandlet, er der næppe tvivl om. Ikke blot har kulturkredslæren og Wienskolen fået yderst ringe plads – man mærker her, at professor Hultkrantz har fået en væsentlig del af sin uddannelse i U.S.A., hvor de færreste antropologer er fortrolige med tysk. Men

også adskillige europæiske forfattere savnes i listen, bl. a. John Granlund. Og den af Richard Weiss opstillede modsætning: Individualkultur contra Folkskultur omtales ikke. Når så mange sociologiske arbejder er nævnt, hvorfor omtales så ikke Torsten Hägerstrands svenske disputats under opslagsordet Innovation, men nok et mindre betydeligt arbejde af franskmændene Varagnac? I det hele taget kommer forfattere med en stor, men lidet værdifuld produktion til at veje efter omfang og ikke så meget efter kvalitet i et værk af denne art.

Man må være professor Hultkrantz taknemmelig for, at han har skaffet europæiske læsere en fortrinlig oversigt over den amerikanske antropologiske litteratur og let adgang til at studere den nærmere gennem leksikonets litteraturopgivelser. Men let bliver det ikke at trænge ind i denne jungle af begreber, der veksler næsten lige så hyppigt som årstiderne. Og hvad de europæiske folkekulturtraditioner angår, savner vi stadigvæk et fyldigt opslagsværk, der kunne yde forskerne i denne verdensdel fuld retfærdighed.

Axel Steensberg.

Dagliglivets Danmark

AXEL STEENBERG (red.): DAGLIGLIV I DANMARK i det nittende og tyvende århundrede. I (1790–1870). Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, Kbh. 1963. 683 sider. 13 farvebilleder og talrige sort-hvide billeder. Kr. 98.50 hft.

Lad det være sagt straks: Dette er en smuk bog og en pretentiøs bog. Den valgte titel har placeret den på siden af Troels-Lunds hovedværk, og selv om Steensberg tager et vist forbehold overfor forgængeren, kan det ikke undgås, at man foretager en mandjævning mellem de to værker.

Det var kun med en vis ret, at Troels-Lund kunne kalde sin bog »dagligt liv«, for man søger forgæves befolkningens arbejdsliv i den; det, der interesserer ham er, som Steensberg siger, folket klædt på til fest. I det nye værk vil man ærgerrigt dække alle sider af tilværelsen i den behandlede periode og gøre det set indefra: ikke landbrugshistorie, men bondens daglige dont, ikke folkekirken, men den folkelige religiøsitet o. s. v., »kort sagt: Livet selv og dets mennesketyper i forskellige sociale lag«.

For at nå dette har redaktøren samlet en medarbejderskare på 25, der rækker fra folk, som forlængst har slået deres navn fast inden for kulturhistorisk forskning, til helt unge, der så at sige for første gang sætter pen på papiret. Det siger sig selv, at med så mange medarbejdere kan værket ikke få samme enhedspræg som Troels-Lund, men derfor kan det jo godt klinge smukt under dirigentens taktstok. Hvis man ikke vælger en hårdhændet redaktion, der tillader sig at omforme til udslettelse af de enkelte forfatteres individuelle præg, må redaktørens hverv være at sørge for at få alle væsentlige sider af emnet belyst, at hindre overlappinger, gentagelser og spring og at sørge for en vis ensartethed i udformningen af de enkelte afsnit. Ledetråden for det sidstnævnte har her været at »lade tidens mennesker selv få ordet. Gennem ordrette gengivelser og let forkortede skildringer, der bygger på folk i samtiden, har vi søgt at tegne et billede befriet for en senere tids sentimentalt

romantiske opfattelse af forholdene . . . sådan at billedet, hvis det med et slag blev kaldt til live, ville kunne fungere«.

Det er godt at sætte sig ærgerrige mål, selv om ikke alle kan nås. Ingen væsentlige sider af folkets tilværelse synes forbigået, og gentagelser er lykkeligt undgået. Derimod kan vel ikke alle forfattere siges at have gjort fyldest fuldt ud for det opstillede program. Enkelte billeder vil ikke kunne fungere.

Den opstillede norm for de enkelte beskrivelser har den fordel, at den gør fremstillingen levende. Læseren føres direkte ind i emnet og stilles midt i en situation. Men metoden fordrer af den enkelte forfatter en dybtgående og omfattende orientering i emnet. Derfor er de forfattere bedst farnede, der har grundlæggende behandlinger at holde sig til af karakter som kredslæge J. S. Møllers storartede bog, *Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering*. Og selv i så fald er det en vanskelig anvendelig metode, for det gælder at vælge eksempler, der siger noget væsentligt og noget alment om det skildrede. De enkelte afsnits længde på en 10, 20, 30 sider gør det ikke muligt at anføre alt for mange varianter, så derfor løber man den fare at fastslå ting som gængse, der måske er specielle, eller man får ikke tidsforskellen tydeligt frem.

Når Georg Hansen i det indledende afsnit om nyt livs opståen anfører storken som den, der bringer de små børn, så er det vel en af de senere forklaringer, man har givet børn, og den mest gængse i nyere tid. Men det var ikke den eneste. Og var det den almindeligste i den behandlede periode? Rundt omkring i landet, især øst for Lillebælt, udpegede man store sten som det sted, børnene kom fra. Forestillingen kendtes endnu for en 20–30 år siden. I ønsket om at få drengebørn anføres forestillingen om, at man skulle holde sig fra piger med spidse knæ, for de ville kun føde piger, men man skal dog ikke stole alt for fast på det, for Møller anfører, at den modsatte anskuelse også er blevet hævdet. Når det på s. 89 hedder, at man på Sjælland »trantede påskeæg«, så er det vel ikke begrænset hertil. Senere var det ialtfald også brugt på Fyn og netop i formen med det skråtstillede bræt.

Det er ingenlunde min hensigt at gennemgå afsnit for afsnit på samme måde, men blot at påpege metodens vanskelighed. Hvad der direkte er benyttet ved udarbejdelsen, kan ses i henvisningerne bag i bogen, og enhver kan jo så slå efter og konstatere den større mangfoldighed. Enkelte bemærkninger vil jeg dog tillade mig. Når Riismøller således s. 229 efterlyser beretninger om majfester i det frie udenfor Nordsjælland, så omtales de dog hos Dam: *Folkeliv og Indstiftelser på Bornholm*. Når det s. 373 fastslås, at sild ofte trådte i stedet for kød ved Limfjordsegnene, så gjaldt det i samme grad ved alle kyster, hvor der var stort sildefiskeri, således på begge side af Storebælt. Ved omtalen af bondehandelen s. 411 f., havde det vel været rimeligt at nævne de udstrakte handelsrejser, som fiskerbønderne fra den vestlige del af Limfjorden gjorde med ål helt ned i det sønderjyske, hvorfra de bragte de fremmede egne produkter med tilbage. Andre eksempler på bondehandel fra den behandlede periode kunne hentes fra flere danske småøer. Om forsyningen med ildebrændsel s. 501 kunne der være hentet værdifulde oplysninger hos Stoklund i *Budstikken 1954-55*, især om nødbrændsel i form af tørret gødning. En gammel kone, der i min barndom endnu i udstrakt grad brugte tørrede kokasser til madlavning, hævdede at de var vældig gode at bage pandekager og riste sild ved. Om nogen ubehagelig bismag derved talte hun ikke. Et par fejltagelser har sneget sig ind i afsnittet om fiskeri. Når det s. 617 hævdes, at ålefiskeriet med puls- og bøtvåd

skete fra »kåge«, så er det ikke rigtigt. Kåge anvendtes kun øst for Løgstør, vest herfor brugtes både af bygning som havskibe, men mindre, »og især er de, hvorpå fiskes med pulsvaader, af en særskilt facon« (Handels- og Industritidende 1802). Det må være en tanketorsk, når det s. 618 hævdes, at man ved pulsningen skræmte rødspætterne ind i voddet, eftersom det er ål det gælder. Det er for stærkt at sige (s. 623), at Skagen var den eneste rigtige fiskerkøbstad på den tid. Nibe var det i lige så høj grad, og den får da også sin omtale på s. 628.

Muligheden for at vælge karakteristiske citater fordeler sig ujævnt efter emne og efter miljø. Selv om der ikke findes fyldestgørende behandlinger af de enkelte sider af folkets tilværelse, er der dog indsamlet et stort traditionsmateriale, som også har været flittigt udnyttet af forfatterne. Men dette traditionsmateriale har slag-side, eftersom der kun har været foretaget begrænsede indsamlinger fra bylivet. Mangelen på stof herfra fastslås flere gange, og det er symptomatisk, at det f. eks. kun har været muligt at fremdrage et enkelt eksempel på et bybryllup fra København i 1839.

Et værk af den foreliggende karakter har ikke som mål primær forskning. Enkelte afsnit tenderer dog derimod, det gælder især dem, der behandler ungdom på landet og folkedigtning. Det sidstnævnte afsnit har en hel anden fremstillingsform end hovedparten af de øvrige bidrag. Her tages principielle synspunkter op til debat, og miljøets og traditionsbærernes betydning for folkedigtningens udformning drøftes. Til oplysningen om en af fortællerne, Mads Præst (s. 150-151), der blev så bange for sine egne historier, at han ikke turde gå ene hjem, kan jeg tilføje, at på Reersø var der i min barndom en stor, stærk fisker, der yndede at fortælle spøgelseshistorier for at skræmme os børn, men til sidst selv blev så skræmt, at han trak benene op under sig på bænken. Jeg tror simpelthen, at alt det, han fortalte om, blev levende for ham, for han og mange med ham troede på den hovedløse so, der spøjte på bygaden, og andre hemmelighedsfulde væsener. En sådan kombination af folketro og folkedigtning kan det vel være frugtbart at have for øje, når man vil forstå folkedigtningens væsen.

Jeg begyndte med at fastslå bogens smukke udseende. Hertil bidrager såvel satsen som illustrationsmaterialet. Vigtigere er det dog, at illustrationerne er af væsentlig betydning for bogens indhold. Det forekommer mig at være længe siden, at illustrationer i den grad, som her er blevet udvalgt med hensyn til at udvide og belyse teksten. De to dobbelsidede billeder af Dalsgaard (En gudelig forsamling) og Hunæus (St. Bededagsaften på volden) kommer dog ikke til deres ret. Om det sidstes indhold har Søltoft-Jensen skrevet udførligt i en anmeldelse i Information (1.-2.-63). Billedteksten i bogen yder ikke billedet fuld retfærdighed, men ellers må det fastslås, at hovedparten af billedteksterne lever op til bogens standard.

Trykfejl findes der forbavsende få af. Når det nævnes, er det for at give nogle få, der er meningsforstyrrende. Således står der på s. 59 første linie f. o.: ved *varsel* og bryllup, der skal være: ved *barsel* og bryllup, s. 293 midt på siden: og gaves der *igen* conditorer dengang, hvor der vel skal stå: *ingen*, s. 549 i billedteksten: flere *halvløb* og kurve, skal være: *halmløb* og endelig s. 659 i billedtekstens 4. linie, hvor *Frederik 6.* skal rettes til *Frederik 7.*

Opdelingen i emner og en fortløbende registrering over hver side gør det relativt let at orientere sig. Dog må man bede til, at 2. bind kommer til at indeholde et sagregister for hele perioden. Hvordan skal man ellers kunne finde frem til alle

relevante steder. Konfirmation f. eks. må i det foreliggende værk søges i det ringeste på seks forskellige steder.

Af pladshensyn er der i henvisningerne anvendt forkortelser, som vel lader sig benytte. Udvalget af den medtagne litteratur kan altid diskuteres, men det er af betydning, at dette henvisningsapparat er kommet med.

Tanken er at følge skildringen op til nutiden med endnu et bind. Det bliver utvivlsomt sværere at disponere end det foreliggende, og det vil vise sig vanskeligere at skille væsentligt fra uvæsentligt i fremstillingen. Endnu interessantere bliver det, såfremt man vil forsøge at arbejde sig bagud for at udfylde tomrummet til Troels-Lund. Derom foreligger der ikke tilsagn, men der har før været talt derom. Skulle det blive tilfældet, må man dog vist regne med en indsats for at udnytte en del af det materiale, der findes i arkiverne, for fra den periode mangler man det traditionsstof, der i den foreliggende fremstilling har kunnet benyttes.

Det mest løfterige ved bogen om dagliglivets Danmark er den række af unge medarbejdere, som har måttet gennem et stort stof og måttet tage stilling til dets benyttelse. Det giver sig forhåbentligt nedslag i en lang række specialafhandlinger, som vi i høj grad trænger til indenfor dansk kulturhistorie. Stoffet findes, det gælder blot om at udnytte det.

Holger Rasmussen.

Den lille overtro

IØRN PIØ: BANK UNDER BORDET. Foreningen Fremtiden, København, 1963. 87 s. Ill. Kr. 15.00.

Om landalmuens mere eller mindre dunkle trosforestillinger i ældre tid er der skrevet mangt og meget; men om de former for overtro, som trives midt i vort højt oplyste, moderne velfærdssamfund, findes praktisk taget intet på dansk og kun lidt på fremmede sprog. Skulle man f. eks. tro, hvad en Gallup-undersøgelse fra 1944 viser, at 23 pct. af alle danske kvinder plejer at sige 7-9-13 og banke under bordet? På den anden side, hvor mange procent af befolkningen vil ugenert indlogere sig på hotelværelse nr. 13?

Med »Bank under bordet« har Iørn Piø fra Dansk Folkemindesamling gjort et første forsøg på at bringe os på højde med situationen. I et let og populært – men ikke derfor mindre vederhæftigt – sprog søger Piø »først og fremmest at skildre, hvordan og i hvilke situationer den lille overtro trives – fungerer – i vore dage«, for så på grundlag heraf samt ved hjælp af de oftest sparsomme historiske oplysninger at »søge at indkredse et svar på, hvorfor man banker under bordet, hvorfor det betyder uheld at spille salt, hvorfor man ikke må begynde på noget nyt om mandagen, hvorfor man tror, at hestekoer bringer lykke og hvorfor man tror på stjerneskudsønsker«. Citater fra nutid og oldtid må holde for, Ovid følger straks efter citater fra Dansk Folkemindesamling, og heri ligger naturligvis risikoen for at sammenligne ting, der intet har med hinanden at gøre; dog er selve den valgte fremgangsmåde, at koncentrere sig om *situationerne*, en vis garanti henimod – når således Ovid-citatet (vel fra *Fasti*? det få vi ikke at vide) »Principiis rerum omina inesse solent« fremdrages i kapitlet »Aldrig om mandagen«, er det sikkert med rette, for den samme situation opstår

jo, hver gang noget nyt begyndes, og den ængstelighed, Ovid giver udtryk, kendes endnu f. eks. når man får en ny stilling, hvad anmelderen selv har oplevet. – Det varigste resultat af disse fem små undersøgelser er uden tvivl indtrykket af sammenhængene og variationsbredden inden for hver enkelt »trosforestilling«s sfære; mere definitive slutninger må, som forfatteren selv skriver, vente, til vi besidder nøjere oplysninger, til flere forskere har vendt deres opmærksomhed mod denne afkrog af vor dagligdag. Bogen gør én opmærksom på traditioner, som man ikke vidste, at man kendte, og den har da også allerede virket med til at forøge Folkemindesamlingens skat af optegnelser om disse emner. Der loves en fortsættelse på endnu 13 – tretten – små kapitler, og begge bøger vedkommer enhver, som mærker en instinktiv reaktion i sig på dette tal.

For tilrettelægning og typografi står Viggo Naae, der har præsteret et ualmindelig tiltalende arbejde.

Bengt Holbek.

Dansk adelsmands rejsedag

CHRISTEN SKEELS RESEDAGBOK 1619–1627. Utgiven av LENNART TOMNER. Alhems Förlag, Malmö. 1962. 141 s. 40 sv. kr. uindbundet.

Christen Albretsen Skeel, der fra 1638 var sjællandsk landkommissær og fra 1649 til sin død 1659 rigsråd, er vel ikke kendt i de brede kredse, hvor interessen især fanges af andre mænd i hans tid som Corfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested; hans betydning i dansk politik kan da heller ikke sammenlignes med de to nævntes; men hans indsats var alligevel betydelig, blot lå det hasarderede og voldsomme hans pessimistiske, pligtbundne, konservative, dybt kristelige natur fjernt. Nogen egentlig studie over ham foreligger endnu ikke, men der er – ikke mindst i hans personligt førte rigsrådsdagbog – fremlagt så meget materiale, at det skulle være muligt at tegne et ret tydeligt billede af denne på mange måder tiltalende, solide og selvstændige skikkelse. Mens den officielle »kopibog«, han førte for rigsrådet, og hans ovennævnte private rigsrådsdagbog forlængst er trykt, har den unge arkivar Tomner i Malmö med det her anmeldte værk kunnet fremlægge en – som det synes – hidtil ukendt dagbog, ført på hans ungdoms studierejse og først 1956 fremdraget på Skabersjö slot i Skåne.

Christen Albretsen Skeel var søn af rigsadmiral Albret Skeel, der 1601–39 havde Riberhus i forlening. Her fødtes Christen Skeel 1603, og her gik han og vel også de to yngre brødre Christoffer og Otte i latinskolen, ligesom det var fra Ribe, at de tre brødre 23. februar 1619 påbegyndte deres udenlandsrejse eller -rejser, må man snarere sige; for der er tale om to. Først en rejse i Tyskland med studier i Giessen og Tübingen, hvor Christoffer Skeel og brødrenes præceptor døde i juni 1622; de to overlevende brødre tiltrådte derefter tilbagerejsen, men ad en anden rute og var hjemme i Ribe 27. oktober 1622. Optegnelserne fra denne rejse er gennemgående ret kortfattede, broderens død omtales således ikke med et ord. Det var ikke oplysninger af den slags eller om personlige følelser, dagbogen skulle indeholde, men facts om ruten, afstandene mellem raststederne og korte beskrivelser af særlig vigtige seværdigheder. Optegnelserne fra den anden rejse, der påbegyndtes 7. maj (ny stil, svarende til 27. april) og gik over Nederlandene og England til Frankrig og Italien, er fra rejsens første tid også meget summariske. I Frankrig bliver de til

tider fyldigere (Paris f. eks.), men ellers er det især i Italien, at der fremkommer udførlige beskrivelser af de mange seværdigheder, udførligst naturligt nok fra Rom, Neapel, Firenze og Venezia; men heller ikke her skal man vente at finde nogen virkelig personlig bedømmelse (det tillægsord, der ofte løber Skeel i pennen er »skøn«); men det er tydeligt, at Chr. Skeel har haft omfattende interesser, ikke alene for storslåede bygningsværker og antikke monumenter, men også for religiøse ceremonier o. l. (et utal af katolske relikvier omtales), zoologiske haver (f. eks. s. 93), sygehuse (jvf. s. 76, 82 og 97) o. s. v. Af kostbarheder imponeres han naturligt nok og gør nu og da op i datidens »kroner«, hvad de havde kostet eller var værd. Der er næppe tvivl om, at han i den slags angivelser og på adskillige lignende områder har godtaget ciceroernes overdrevne opgivelser; men dagbogens udgiver mener iøvrigt, at den unge Chr. Skeel har haft omfattende kundskaber på mange områder og kunnet forstå og tale latin, tysk og fransk, ja, muligvis italiensk.

Udgiveren har helt afstået fra at kommentere dagbogen, da en kommentar efter hans formening ville blive så omfattende, at udgivelsen aldrig var blevet gennemført; anmelderen skal ikke bestride, at dette kunne være blevet tilfældet, men givet er det, at læseren således ofte lades i stikken.

Et personregister mangler, og stedregisteret er yderst nødtørftigt. Den ellers så smukt udstyrede udgave ville have vundet betydeligt, hvis udgiveren havde ofret noget mere herpå. Disse mangler opvejes ikke af den såkaldte tekstkommentar, der giver de i og for sig respektable oplysninger om rettelser i teksten, brug af mørkere blæk, gentagelser, åbenbare fejlskrivninger o. s. v. Nyttigere er derimod et kort bag i bogen med angivelse af Chr. Skeels rejserute. Indimellem er for at oplive den ofte noget monotone tekst anbragt gengivelser af samtidige stik fra de storbyer, Chr. Skeel beså, alt meget pynteligt.

Udgaven er et bidrag til at uddybe vort kendskab til Chr. Skeels ungdom, og arkivar Tomner har utvivlsomt ret i, at den tillige indeholder meget af værdi for den museale historie og kulturhistorien i almindelighed. Man må fra dansk side være svensk forskning taknemmelig for, at den har fået håndskriftet udgivet.

C. Rise Hansen.

Fynsk lokal- og kulturhistoriker

HANS HENRIK JACOBSEN: HISTORIKEREN VEDEL SIMONSEN TIL ELVEDGÅRD 1780–1858.

Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. Odense 1962. 191 sider. Kr. 10.

Vedel Simonsens navn kendes vel endnu blandt historikere og utvivlsomt på Fyn i noget videre kredse. Historisk Samfund for Fyns Stift har 1918 rejst en mindesten for ham og udsender nu et mindeskrift til afløsning af Anton Andersens ældre biografi. Enkelte af Vedel Simonsens arbejder, især vel udgaven af Eske Brocks og Jørgen Brahes dagbøger benyttes stadig, skønt ikke fyldestgørende nutidens krav til nøjagtighed.

Med den nye, her omtalte skildring har forfatteren, der oplyser, at han er »ikke-historiker«, villet belyse V. S.s personlighed, men derimod ikke villet give nogen kritisk vurdering af dennes historiske værker. Allerede samtiden – f. eks. vennen Werlauff – så at V. S.s arbejder havde »store ufuldkommenheder, hvad kritikken angaar«

(s. 183); værd at erindre er det imidlertid, at V. S. så stærkt betonedede topografien og kulturhistoriens betydning; det fremgår tydeligt af emnerne på mange af de skrifter, han udarbejdede; det var ikke mindst adelens og slottenes historie, han ville skildre – generelt såvelsom specielt; men han fremhævede også vigtigheden af et nøjagtigt kendskab til fædrelandets natur, økonomi og forfatning og udgav 1829 en lille pjece »Nytten og nødvendigheden samt den hensigtsmæssigste indretning af historiske topographier«, hvori han ligefrem opstillede et skema for en geografisk-fysisk-økonomisk og politisk beskrivelse af et »landsbysogn«; punkt 8 heri handlede om bebyggelsen (bl.a. grundlæggelse, bylav, seværdigheder, historiske mindesmærker); punkt 9 angik beboernes særegenheder (folkemængde, levemåde, husgeråd, klædedragt, sprog, bygningsmåde, næringsveje o. a.) (s. 139 f.). Andetsteds anbefalede han (s. 147) at »gå fra det enkelte sted til sognets, fra sognenes til herredets, fra herredernes til amtets og fra amternes til landets historie«. Topografier måtte – efter V. S.s mening (s. 151) – ikke opstå i den lærdes studerestue, men skulle skrives af selve egnens beboere. I kapitlet »Historikeren Vedel Simonsen« fortæller Jacobsen om de mange værker, der udgik fra dennes hånd, belyser dem ved citater og ved referater af deres indhold, hensynsfuldt og forstående, uden at V. S. dog bliver hans helt.

Det samme gælder iøvrigt bogens andre afsnit. Der findes jo et meget omfattende arkivalisk materiale – som Jacobsen har draget god nytte af. V. S. var en flittig brevskriver, førte dagbog og har efterladt et endnu utrykt 5. bind af Elvedgårds historie med et åbenbart værdifuldt kultur- og slægtshistorisk stof. Og V. S.s liv var i sig selv mærkværdigt; denne sære romantiker, der tog medicinsk embedseksamen, men tilbragte sit liv som historisk samler og forfatter, kun i kortere perioder med ansættelse i stillinger, hvor han kunne udnytte sine evner som historiker, og iøvrigt levede som herremand på Elvedgård, hvis ejer han dog først blev 1832 ved faderens død. Først nu bedredes også hans økonomiske kår med de gunstigere vilkår for landbruget.

Ulykkeligt var V. S.s familieliv; forholdet til den intrigante og egoistiske moder var vanskeligt; hans kone var ham utro (separation 1814, skilsmisse 1838), deres eneste barn, en søn, skød sig 1824 som 17-årig efter en ulykkelig forelskelse. Alt dette kunne nok sætte sine spor i et følsomt sind; hertil kom et dårligt helbred, der – som skildret bl. a. i brevene til Werlauff – ikke lod ret mange legemsdele eller organer i fred, men dog lod ham blive 77½ år.

Der er således såvel i V. S.s historiske produktion som i hans bevægede liv »stof« til en interessant biografi, og det er lykkedes forfatteren at skrive en sådan; det er måske ikke værket, der vil blive stående for al eftertid som bogen om V. S.; men det er en god og fængslende skildring, der ikke mindst i bredere kredse kan udvide og befæste kendskabet til en historiker med et ualmindeligt syn på, hvad der var centralt for historien og med et mærkværdigt livsforløb.

C. Rise Hansen.

En beleven bandit

C. H. ANDERSEN: BOYE OG HANS BANDE. Nordisk Litteratur Forlag. Odense. 1962. 1 fot., 1 kort, tegninger af Gustav Hjortlund. 80 sider. Pris 9.50 kr.

Der er flere måder at skrive kulturhistorie på, heriblandt den novellistiske, og det er den, C. H. Andersen har foretrukket i denne lille bog om den belevene bandit Jens

Henrik Boye og hans bande, der huserede på Vestfyn i midten af 1800tallet. Og det er en særdeles læseværdig skildring, forfatteren har fået ud af sine flittige studier i det arkivmateriale og det traditionsstof, som foreligger til belysning af bandens historie – ja, end ikke en skillingsvise mangler. Interessant at lægge mærke til er det imidlertid, at C. H. Andersen – ligesom så mange andre forfattere af lignende kulturhistoriske skrifter – nærer en formelig angst for at kildehenvisninger blot er noget pedantisk og »ufolkeligt«, som for enhver pris må undgås, fordi de vil spolere helhedsindtrykket af en sådan skildring, der først og fremmest skal være læseværdig. Og hvor er denne opfattelse dog fejlagtig. Bag i en bog – evt. med petit – burde læseren altid have lidt mere at vide om, hvor materialet er hentet fra. For trods nogle enkelte henvisninger i teksten, er læserne af den foreliggende bog stort set ladt i stikken på det punkt. Ellers får man alt at vide – også hvordan vejret var den dag, Boye blev henrettet: »Også den dag strålede solen fra en næsten skyfri himmel, et rigtigt sommervejr – et rigtigt høstvejr.« Hvor forfatteren så end ved det fra!

Iørn Piø.

Købstadhistorie

SVENDBORG KØBSTADS HISTORIE, I af J. O. BRO-JØRGENSEN, II, af OVE MARCUSSEN, udg. af Svendborg by, 1959–1961. 992 s. Kr. 24.00.

Den nye Svendborg-historie er skrevet af arkivar J. O. Bro-Jørgensen og museumsinspektør Ove Marcussen. Opgaven er delt således, at Bro-Jørgensen behandler tiden op til 1837 og Ove Marcussen fører fremstillingen videre til nutiden. Denne deling har muliggjort en klar og fast disposition; de forskellige sider af byens liv er belyst i præcise afsnit, der muliggør sammenligning med forholdene i andre købstæder, og de områder, der har givet byen sit særpræg, er understreget. Dette gælder navnlig Bro-Jørgensens fyldige behandling af de økonomiske vilkår, hvor skibsfarten har indtaget en fremtrædende plads. Det påvises, hvorledes handelsforbindelserne med byerne ved Østersøen, navnlig med Lübeck og Flensborg, i slutningen af 1700'erne måtte vige til fordel for handelen på København og Norge, og man ser, hvorledes skibsbyggeriet kom til at spille en større og større rolle, indtil det kulminerede omkring 1800, hvor værfterne ved Svendborg præsterede mere end halvdelen af den nybyggede danske tonnage. En enkelt købmand lod i årene 1798–1802 bygge 12 temmelig store skibe, og skibsbygmesteren Lars Møller byggede fra 1786 til 1827 96 handelsskibe. Handelen var meget følsom overfor økonomiske kriser; derimod var håndværkernes kår relativt stabile; de skilte sig næppe ud fra tilstandene andre steder, bortset fra at pottemageriet spillede en særlig rolle, og eksporten af sorte og røde potter var meget betydelig.

Selv om fremstillingen, som ret og rimelig er, begynder med en skildring af byen i middelalderen og med en redegørelse for de divergerende tolkninger af byens navn, har forfatteren af det første bind måttet arbejde med et kildestof, der før 1700 er spredt og tilfældigt. Rådstue- og tingbøger, såvel som skifteprotokoller og andet lokalt arkivstof, der danner det solide fundament for en købstadshistorie, forekommer først efter 1660, men Bro-Jørgensen har ladet de sparsomme oplysninger om byens ældste historie fremtræde på baggrund af den almindelige historie, og trådene

knyttes, skønt de oplysninger, der foreligger om bystyre og retsvæsen giver meget lidt nyt. Ikke desto mindre er det lykkedes forfatterne at skabe en smuk helhed og en fængslende fremstilling, der ofte farves af velvalgte citater. Bro-Jørgensens afsnit er forsynet med omhyggelige kildehenvisninger; sådanne savnes i Ove Marcussens, der til gengæld er præget af et righoldigt billedstof. Det nyder godt af det stærkt glitrende papir, som ellers generer læsningen.

Svend Larsen.

Slesvig-holstenske byer

OLAF KLOSE UND LILLI MARTIUS: ORTSANSICHTEN UND STADTPLÄNE DER HERZOG-TÜMER SCHLESWIG, HOLSTEIN UND LAUENBURG. Bd. I-II. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster. 1962. 320 + 416 s. 120,- DM.

I to statelige og smukt udstyrede bind har biblioteksdirektøren i Kiel, dr. Olaf Klose og kunsthistorikeren, dr. Lilli Martius fremlagt resultaterne af et årelangt arbejde med at samle byplaner og byprospekter fra Slesvig, Holsten og Lauenborg. Også for danske historikere er resultatet blevet en meget væsentlig publikation, dels fordi de indledende oversigter har almindelig interesse for alle, der beskæftiger sig med ældre topografi, dels fordi emnet også omfatter alle de gamle hertugdømmers områder, således også Nordslesvig.

De to kvartbind er af samme tykkelse, men er trykt på forskelligt papir. Tekstbindet, bind I, er trykt med en nydelig – men måske lidt for tæt – sats på pænt, mat papir, der er behageligt at læse på, mens billederne – bind II – af hensyn til billedkvaliteten er trykt på krideret papir. Herved er opnået et udmærket resultat og en god løsning på et ellers vanskeligt problem, selvom det måske gør tekstsiderne lidt vel kedsommelige og med de lange linier lidt drøjt at læse.

Er således den ydre ramme nydelig, er indholdet præget af omhu, viden og udsyn. Forfatterne er i tid standset ved 1867 og de har søgt at tage alt med, der indtil 1867 har hørt til hertugdømmerne – således medregnes ikke blot det nuværende Nordslesvig, men også Ærø er taget med. Værket præges iøvrigt i høj grad af, at begge forfattere ikke blot kender og udnytter en enorm tysksproget speciallitteratur, både om byplaner og prospekter i særdeleshed og om byhistorie i bred almindelighed. De er også særdeles velbevandrede i den danske litteratur med tilknytning til emnet, ikke blot hovedværker som N. E. Nørlunds om Danmarks kortlægning, men også en overordentlig omfattende speciallitteratur, som det må have kostet stor møje at opsøge.

Tekstbindet indledes med en kort oversigt over byernes almindelige udviklingshistorie af dr. Klose, derefter følger en omfattende kunsthistorisk gennemgang af byplanernes historie fra Melchior Lorck til de første fotografiske bybilleder, udarbejdet af dr. Martius, så følger selve kataloget, der fylder næsten halvandethundrede sider, samlet af dr. Klose og endelig sluttet med gode, fyldige registre.

Dr. Martius indleder sin gennemgang med en oversigt over den almindelige europæiske kartografi og fortæller derpå indgående om de enkelte topografer og de medhjælpere, de benyttede. Fra Lorcks første Elb-kort følges udviklingen til de stedse bedre og nøjagtigere korttegnere, deres afhængighed af udviklingen i det øvrige Europa og deres brug af mere eller mindre kyndige malere og tegnere. Interessant

er den grundige omtale af Braun og Hogenberg og Brauns forbindelse med Heinrich Rantzau, hvor dr. Martius især bygger på Johanne Skovgaard's afhandling om Braun og Rantzau fra 1915, men også medtager en række nye arbejder. Af særlig interesse for den, der beskæftiger sig med de nordslesvigske byer, er måske den detaljerede gennemgang af Dankwerts arbejde med sin »Landesbeschreibung« fra 1652, hans samarbejde med brødrene Johannes og Samuel Mejer, med guldsmedebrødrene Mathias og Nicolaus Petersen og med kobbersmedene Christian og Andreas Lorenzen Rothgiesser. Herigennem får man indblik i en indviklet forretningsgang og lærer, at selv kort og planer i samme værk og fra samme tid kan have yderst forskellig kildeværdi. Videre gennemgås den hollandske indflydelse og fra det 19. århundrede landskabsmaleriets betydning for prospekternes udformning. For Erik Pontoppidans vedkommende er det af stor værdi, at bind II ikke blot bringer stikkene fra Danske Atlas, 1781, men også de kasserede stik fra forarbejderne til atlas fra 1762, der befinder sig i Rigsarkivet. Dr. Kloses omfangsrige katalog vidner om en uhyre samlerflid. Ved årelangt arbejde er her skaffet en samlet oversigt over alle væsentlige byplaner og byprospekter fra hertugdømmerne. Ikke blot museer og biblioteker i Slesvig-Holsten eller i København er gennemført. Museerne i Nordslesvig og på Ærø, Den kongelige Porcellænsfabriks arkiv i København, Krigsarkivet i Stockholm og British Museum er også blevet besøgt og endelig findes flere numre, der er i privateje.

I kataloget fører Kiel med 225 numre, dernæst følger Flensborg og Slesvig med omkring 100 numre hver. De nordslesvigske købstæder er repræsenterede med gennemsnitlig 40 numre, Sønderborg med flest, 48, hvilket hænger sammen med de mange prospekter fra 1864, da flere tegnere opholdt sig i byen. Udover købstæderne er ikke blot flækkerne og de større landsbyer som Broager medtaget, men også flere mindre landsbyer, f. eks. Kær og Ullerup. For hver lokalitet gives først en redegørelse for stedets historie, dernæst følger fortegnelsen i kronologisk orden og der er fyldige litteraturfortegnelser over den lokalhistoriske litteratur ved hver by. For hvert nummer er meddelt titel, størrelse, og art (litografi, akvarel osv.), det bemærkes, hvor det pågældende nummer befinder sig, om det er fra et større værk, og der er gjort rede for, hvilke af de evt. tidligere numre, det er afhængigt af. Grundigere kan det næppe gøres og der skjuler sig en rigdom af oplysninger på de tættrykte sider. I bind II gives et righoldig udvalg af de omtalte planer og prospekter, ikke blot de sjældneste, men således at der for alle købstæders vedkommende er mulighed for at danne sig et samlet indtryk af byens udvikling.

Det er givet, at der må være huller og udeladelser i et så mægtigt materiale. Det er således ikke klart, hvorfor Fauerholts tegninger fra Sønderborg 1864 er taget med, men Baches udmærkede stregtegninger og Fr. Visbys stivere malerier fra samme år er udeladt. Det er i det hele taget især vedrørende prospekterne, det har været vanskeligt at vælge. Et par inkonsekvenser i kataloget fra by til by har også indsejlet sig. Det er imidlertid småting og uden betydning for brugen af og glæden over dette imponerende værk, der forhåbentlig vil blive kendt og flittigt benyttet af alle, der arbejder med landets ældre topografi.

J. Slettebo.